

**ENVIRONMENTALIZMUS
AKO POLITICKÁ FILOZOFIA PRE 21. STOROČIE**

RICHARD ŠTAHEL, Katedra filozofie FF UKF v Nitre, Nitra, SR

ŠTAHEL, R.: Environmentalism as a Political Philosophy for the 21st Century
FILOZOFIA 73, 2018, No. 1, pp. 1-13

The author understands environmentalism as a stream of contemporary political philosophy based on the reflection of causes and possible effects of global environmental crisis as one of the most serious threats to current political system and global civilization as a whole. Considering the changes in social, technological and environmental starting conditions of the economic-political system – i.e. the consequences of the transition from the stable geologic-climate era of Holocene to the unstable era of Anthropocene – it is necessary to reconsider the basic premises, imperatives and conceptual frames of current economic-political system. The philosophical foundations of current economic-political system as well as the basic premises of environmentalism and concepts relevant to the reflection of current threats and risks were articulated in some of the writings of the founders of modern political thinking. The author's focus is on the concept of civil and human rights, the concept of state of nature, and the concept of social contract, which could be of help in the examination of the crisis of current economic-political system as a whole and the environmentalism in particular. The author's hypothesis is that the political philosophy of the 21st century must reflect the environmental preconditions and limits of the existence and forms of any economic-political system while taking into account that all economic and social activities have their impact on the quality and sustainability of the environment.

Keywords: Political philosophy – Environmentalism – Anthropocene – Human rights – State of nature – Social contract

Úvod. Predmetom politickej filozofie je skúmanie predpokladov, možností a cieľov politiky, foriem politického zriadenia, resp. foriem politična vôbec. Politickú filozofiu preto možno chápať nielen ako deskripciu, analýzu a kritiku politického systému a jeho inštitúcií, ale aj ako normatívnu teóriu, teda snahu koncipovať ideálny alebo aspoň želaný stav, o realizáciu ktorého sa spoločnosť môže usilovať. Takto načrtnutý obraz ideálnej spoločnosti, alebo naopak pôvodného, prirodzeného stavu je potom kritériom, ktoré umožňuje hodnotiť aktuálnu spoločenskú realitu. Politická filozofia zároveň koncipuje rámce zdôvodnenia moci a distribúcie zdrojov, rovnako ako rámce legitímneho donútenia a trestania. Súčasťou politickej filozofie je však aj snaha o identifikovanie a reflektovanie hrozieb a rizík, ktorým môže spoločnosť čeliť, a následné formulovanie princípov, imperatívov a koncepcií, ktorých realizácia, napr. vo forme spoločenských, politických alebo právnych inštitúcií a inštitútov, by mala umožniť odvrátiť alebo aspoň zmierniť možné

následky identifikovaných hrozieb a rizík. Podľa F. Novosáda sa dokonca politické filozofie primárne rodia ako reflexie dobových kríz, rizík a hrozieb (Novosád 2013, 14-16).

Hrozby, krízy a riziká globálnej civilizácie. Aké krízy a hrozby musí teda súčasná politická filozofia reflektovať? Rozvoj technológií, predovšetkým komunikačných a dopravných, umožnil prvýkrát v dejinách vznik skutočne globálnej civilizácie.¹ O globálnej civilizácii sa dá prvýkrát v dejinách oprávnené hovoriť aj kvôli tomu, že až súčasný stav technológií umožňuje, aby v mestách žila viac ako polovica svetovej populácie.² Zdrojom mnohých hrozieb a rizík je aj to, že na Zemi v súčasnosti žije také množstvo ľudí ako nikdy v doterajšej histórii ľudstva, ako aj to, že sociálne rozdiely nikdy neboli tak priepastné a nezväčšovali sa tak rýchlo, ako je to v posledných rokoch.³ Zo sociálno-politického hľadiska je to štvrtá priemyselná revolúcia, ktorá v dôsledku digitalizácie a robotizácie likviduje viac pracovných miest, než vytvára. V politickej organizácii spoločnosti zatiaľ síce formálne pretrvávajú ústavné demokracie, fakticky je však súčasný ekonomicko-politický systém skôr zmesou národných a nadnárodných oligarchických mocenských vzťahov. Nikdy sme nedisponovali takou obrovskou ničiacou silou, akú predstavujú súčasné zbrane hromadného ničenia. Ľudstvo prekračuje viacero limitov udržateľnosti, inými slovami, výroba a spotreba prevyšujú možnosti dostupných zdrojov a schopnosti planetárneho ekosystému vyrovnávať sa s odpadom a znečistením ako nevyhnutnými sprievodnými javmi existujúceho systému produkcie a distribúcie tovarov a služieb, teda súčasných foriem industrializmu a urbanizmu.⁴ Medzi najzávažnejšie dôsledky týchto

---

¹ Globalizácia je predovšetkým dôsledkom rozvoja vedy a techniky. Práve zefektívňovanie výroby, dopravy a komunikácie vedie k nevyhnutnosti opustiť obmedzené trhy teritoriálneho štátu, čím vzniká tlak na vytvorenie globálneho trhu. Politika zakotvená v teritoriálnom štáte tieto procesy zväčša len dobieha, ale určite ich nemôže regulovať či usmerňovať. V lepšom prípade môže zmiernovať ich najvýznamnejšie sociálne a environmentálne vplyvy na území štátu. O globálnej civilizácii možno teda hovoriť predovšetkým v technologickej rovine a v rovine rizík, ktoré plynú z priemyselných technológií, zďaleka však nie v rovine politickej a sociálnej. Možno tak tvrdiť, že sa prvýkrát v ľudských dejinách podarilo aspoň čiastočne zrealizovať univerzalizujúci nárok, ktorý je podľa Patočku vnútorným cieľom každej civilizácie (Patočka 1996, 245). Už len tento aspekt poukazuje na zásadnú odlišnosť súčasnej situácie od všetkého, s čím sa ľudstvo doposiaľ vo svojom historickom vývoji konfrontovalo.

² Podľa OSN v mestách v súčasnosti žije 54 percent svetovej populácie a ak sa v procese urbanizácie nič nezmení, do roku 2050 budú dve tretiny ľudstva žiť v mestských aglomeráciách. Ešte v polovici minulého storočia pritom v mestách žila len necelá tretina ľudstva.

³ Začiatkom roka 2016 vlastnilo 62 najbohatších ľudí sveta majetok v rovnakej hodnote ako chudobnejšia polovica svetovej populácie, teda 3,6 miliardy ľudí (Oxfam 2016). Začiatkom roka 2017 už majetkom v rovnakej hodnote, aký vlastnila chudobnejšia polovica svetovej populácie, disponovalo len 8 ľudí. V mnohých krajinách sveta si pritom vlastníci nadnárodných korporácií, ale aj domáca oligarchia vylobovali legislatívu umožňujúcu vyhýbať sa viac-menej legálne plateniu väčšiny daní, rovnako ako dani z dedičstva, ktorá mala tradične znižovať medzigeneračný nárast nerovnosti (Bivona 2016). Fakticky tak vznikla globálna oligarchia disponujúca privilégiami a bohatstvom, o ktorom sa nesnívalo ani stredovekej šľachte či absolutistickým panovníkom. Politicky ide v podstate o zvrátenie výsledku väčšiny revolúcií, ktoré umožnili vznik modernej občianskej spoločnosti a právneho štátu.

⁴ Masívna urbanizácia je sprievodným javom industrializácie, pričom urbanizácia by bola nemožná bez industrializácie agroprodukcii. Tieto procesy sa intenzifikovali po druhej svetovej vojne. Predovšetkým

javov patria úbytok stratosférického ozónu, zmena chemického zloženia planetárnej hydrosféry i atmosféry, globálne klimatické zmeny⁵ a v dôsledku toho aj najväčšie vymieranie živočíšnych a rastlinných druhov od vyhynutia dinosaurov. To všetko sa deje v takom rozsahu, že ľudstvo fakticky spôsobilo koniec geologicko-klimatického obdobia holocénu a vznik nového obdobia – antropocénu.⁶ Napriek tomu naše životné očakávania a spotrebné nároky nikdy neboli tak vysoké ako v posledných rokoch. Žijeme neutržateľným, doslova sebazničujúcim spôsobom – spôsobom ničiacim predpoklady civilizovaného spôsobu života a organizácie ľudstva. Súčasný ekonomicko-politický systém je teda neutržateľný vo všetkých troch zložkách: v ekonomickej, sociálnej, ako aj v environmentálnej.⁷

Zároveň to znamená, že na reflexiu a analýzu týchto hrozieb, nieto ešte na ich odvrátenie, sa väčšina existujúcich filozofických, politických, právnych a ekonomických konceptov dá použiť len ťažko. Vznikli totiž ako reflexia problémov pomerne malých a uzavretých spoločností, ktoré čelili z dnešného pohľadu ľahko zvládnuteľným rizikám a hrozbám. Žijeme teda vo svete, ktorý je v hlbokej kríze, pričom niektoré jeho aspekty už sú v štádiu katastrofy, teda nezvratnej devastácie.

Environmentalizmus ako smer politickej filozofie. V tomto kontexte možno environmentalizmus považovať za smer súčasnej politickej filozofie, ktorý vychádza z reflexie príčin a možných následkov globálnej environmentálnej krízy ako jedného z najväčších ohrození predpokladov existencie súčasného ekonomicko-politického systému i globálnej civilizácie vôbec. Vychádza z poznania, že kolektívne aktivity ľudstva podkopávajú či priamo odstraňujú environmentálne predpoklady existencie civilizácie. Environmentalizmus tak tematizuje v doterajších myšlienkových konceptoch zväčša prehliadanú existenčnú závislosť jednotlivca i sociálnych a politických inštitúcií od stavu životného prostredia a poukazuje na to, že stav životného prostredia vhodný pre vznik a udržanie civilizácie nie je samozrejmosťou. Environmentalizmus vychádza z poznania, že s rastúcimi negatívnymi vplyvmi ľudských aktivít na životné prostredie sa faktory ako klimatická stabilita, biodiverzita či chemické zloženie planetárnej atmosféry, hydrosféry i pôdy

---

na globálnom juhu, kde ich sprevádza exponenciálny rast populácie, doslova vyhnaní miliardy ľudí z vidieka do rastúcich aglomerácií a slumov na ich predmestiach, v ktorých často bez prístupu k vode, bez kanalizácie a bez ďalšej infraštruktúry žijú milióny ľudí. Slovensko je však tiež krajinou s podobnou skúsenosťou, pretože intenzívna industrializácia a urbanizácia sa tu rozbehli až v polovici minulého storočia a zatiaľ sa neskončili.

⁵ Klimatické zmeny zďaleka nie sú jediným prejavom globálnej environmentálnej krízy. Znečistenie atmosféry, riek a oceánov, rovnako ako kontaminácia pôdy produktmi priemyselných aktivít, teda chemickými zlúčeninami a materiálmi, ako sú plasty, sú také rozsiahle a intenzívne, že na mnohých miestach planéty sú už neprehliadnuteľné, teda zjavné aj pomerne obmedzeným ľudským zmyslom, nielen meracím prístrojom. Rastie tiež rozsah odlesnenia alebo zdevastovania tradičných oblastí výskytu hospodársky zaujímavých morských živočíchov priemyselným rybolovom. Alarmujúca je rýchlosť miznutia druhov zvierat a rastlín, k čomu dochádza v dôsledku lovu, ale hlavne rozširovania urbanizovaných a na agroprodukcii využívaných území získavaných na úkor divočiny.

⁶ K vymedzeniu antropocénu pozri (Steffen, W. et al. 2011), ako aj (Steffen, W. et al. 2015).

⁷ Ku kritickéj analýze tejto situácie pozri (Hohoš 2016).

ukazujú ako základné a nenahraditeľné zdroje a verejné statky zároveň. Tým sa tieto faktory nevyhnutne dostávajú do pozornosti politického myslenia i samotnej politiky, pretože sa stávajú nielen predmetom mocenských sporov, ale už aj – v nejednom prípade – doslova zúfalých bojov celých komunít či dokonca štátov o holé prežitie.

Súčasťou environmentalizmu je tak na jednej strane snaha pochopiť filozofické, sociálne i ekonomicko-politické iniciatívy a procesy, ktoré sa podieľali na vzniku súčasnej krízovej situácie, ale aj načrtnúť koncept udržateľnej ekonomicko-politickej organizácie spoločnosti, ktorá by mohla prekonať súčasný neudržateľný stav. Slovom iniciátora nitrrianskej školy kritického environmentalizmu J. Kučírka, environmentalizmus „musí dokázať vyriešiť problém zodpovednosti človeka a spoločnosti za stav životného prostredia v oboch vzájomne prepojených rovinách – environmentálnej i sociálnej“ (Kučírek 1998, 3). Takto chápaný environmentalizmus potom reflektuje vzájomnú podmienenosť sociálnych, ekonomických, politických a environmentálnych krízových tendencií globálnej priemyselnej civilizácie, ktorých vzájomné umocňovanie predstavuje existenčnú hrozbu nielen pre dosiahnutú úroveň civilizačného rozvoja, ale aj pre ľudstvo ako biologický druh. Environmentalizmus tak nevyhnutne musí hľadať aj odpoveď na jednu z kľúčových otázok, ktorú podľa F. Novosáda kladie súčasné sociálne a politické myslenie: „Ako legitimovať v globalizujúcom svete politickú, ekonomickú a technickú moc, keďže tradičné metódy legitimovania zlyhávajú?“ (Novosád 2013, 1) Zlyhávajú v neposlednom rade predovšetkým z dôvodu reálnej možnosti sebazničenia, ktorá je paradoxným dôsledkom doterajšieho spôsobu rozvoja ľudstva.

Možnosť sebazničenia ako existenciálna hrozba. Možnosť sebazničenia ľudstva je historicky relatívne nová hrozba. Jej filozofická reflexia je reakciou na vstup ľudstva do nukleárneho veku⁸ v polovici minulého storočia. Environmentalizmus tak možno chápať aj ako rozšírenie reflexie problému možnosti sebazničenia ľudstva, ktorý okrem iných už v 50. rokoch minulého storočia analyzoval K. Jaspers. Vo svojej práci *Atómová bomba a budúcnosť ľudstva. Politické vedomie v našej dobe* (Jaspers 2016) tematizuje možnosť sebazničenia ľudstva v globálnom konflikte s použitím jadrových zbraní. Takáto možnosť podľa neho zásadným spôsobom mení podstatu a možnosti politiky či dokonca samo politické vedomie ľudstva. Hrozba zničenia ľudstva a s ním všetkého života na planéte v globálnom nukleárnom konflikte síce nezmizla, ale z určitého hľadiska sa v súčasnosti javí ako zvládnuteľnejšia⁹ než možnosť sebazničenia ľudstva v dôsledku pokračovania „bežného“ života či „rozvoja“ podľa imperatívov konštituujujúcich súčasný ekonomicko-politický systém.¹⁰ Sociálna a environmentálna devastácia v tomto prípade totiž nie je

---

⁸ Od prvej jadrovej skúšky, ktorá sa uskutočnila 15. júla 1945, sa do súčasnosti uskutočnilo 2055 jadrových výbuchov, mnohé z nich v atmosfére či v oceánoch, ako aj niekoľko jadrových havárií. Už len tieto aktivity významne prispeli k zmene chemických a fyzikálnych vlastností planetárnej ekosféry.

⁹ Velmoci sa už pred niekoľkými desaťročiami zaviazali, že jadrové zbrane nebudú testovať v atmosfére, oceánoch či vo vesmíre alebo aspoň na obežnej dráhe Zeme a tento zmluvný záväzok rešpektujú aj štáty, ktoré nepristúpili k zmluve o nešírení jadrových zbraní.

¹⁰ Ako konštatoval J. Kučírek v zakladateľskej monografii slovenskej environmentálnej filozofie

hlavným cieľom ľudského konania, ale prevažne vedľajším dôsledkom¹¹ súčasného spôsobu výroby a spotreby. Je teda menej jasná a menej zjavná ako v prípade použitia zbraní hromadného ničenia, o ktorých je všeobecne známe, že ich hlavným účelom je ničenie a devastácia všetkého živého i neživého na zasiahnutom území. Navyše, dôsledky použitia zbraní hromadného ničenia by boli okamžité, ale dôsledky postupného ničenia predpokladov života v dôsledku industrializácie a urbanizácie, teda ako vedľajšieho dôsledku zvyšovania životnej úrovne, sú pomalé, doslova plazivé, takmer nepostrehnuteľné ľudskými zmyslami. Príčina a následok týchto javov sú v čase i priestore tak vzdialené, že sú ľudskému vedomiu bez hlbšej vedeckej prípravy zväčša nedostupné. Inými slovami, cestu lietadlom na dovolenku v exoticknej destinácii alebo nákup tropického ovocia si len málokto spája s predstavou ničenia samotných predpokladov života na planéte a takto dovolenkujúci či nakupujúci človek len veľmi ťažko pripustí, že svojím konaním pácha ekologický zločin prinajmenšom na budúcich generáciách.

Práve táto nezjavnosť, resp. neschopnosť nahliadnúť skutočný rozsah dôsledkov každodenných aktivít a súčasne ich fatálnosť v sumáre činností všetkých jednotlivcov tvoriacich súčasné ľudstvo vedie k nevyhnutnosti premyslieť základné premisy a predpoklady ekonomicko-politického systému globálnej civilizácie. Tradičné politické myslenie totiž vznikalo ako reflexia zjavných a okamžitých hrozieb, napr. vonkajšieho nepriateľa alebo vnútorného konfliktu, alebo ako reflexia dôsledku ideologických, náboženských či mocenských rozporov. Povaha súčasných hrozieb je však diametrálne odlišná. Ohrozené sú totiž samotné environmentálne predpoklady ekonomicko-politického systému, a to nielen konkrétneho teritoriálneho štátu, ale celej globálnej civilizácie. Ohrozenie tentokrát neplynie z ideologických či náboženských rozporov, ale naopak z konsenzu, že niet inej cesty rozvoja ako tej, ktorú vytýčili ideológie rastu, industrializmu a konzumerizmu.

Politická filozofia adekvátne hrozbám a výzvam 21. storočia bude teda vzhľadom na zmenené sociálne, technologické i environmentálne východiskové podmienky existencie ekonomicko-politického systému musieť nanovo premyslieť základné premisy, imperatívy a konceptuálne rámce, ktoré vôbec umožňujú vymedziť a reflektovať politično. Environmentalizmus okrem iného tematizuje súvislosť medzi životnými, špeciálne ekonomicko-politickými stratégiami a možnosťami životného prostredia na ich realizáciu. Konceptuálny rámec environmentalizmu predovšetkým spochybňuje zmysluplnosť a funkčnosť imperatívu rastu (výroby, spotreby, populácie, životnej úrovne, zisku atď.) a preferuje

---

(*Ekofilozofia včera, dnes a zajtra*, 1. vyd. 1995): „Viac ako hrozba nukleárnej vojny dnes ohrozuje svet a ľudskú spoločnosť ‚tikot sociálnej bomby‘. Rozbuškou je bieda, ktorá je plodom prehľbujúcej sa nerovnosti vnútri štátov i medzi nimi. Bieda a hlad sa skrývajú za početnými občianskymi vojnami, ktoré navonok vystupujú ako vojny etnické či náboženské“ (Kučírek 2008, 88).

¹¹ Napríklad tisíce druhov pesticídov, herbicídov, insekticídov a ďalšej agrochémie sa používajú primárne s cieľom zvýšiť agroprodukciiu, nie s cieľom zamoriť pôdu a kontaminovať podzemné i povrchové vody, rovnako ako nebolo primárnym cieľom používania freónov oslabenie ozónovej vrstvy Zeme a ani rozšírenie technológií spaľujúcich fosilne palivá sa nedialo s cieľom spôsobiť klimatické zmeny atď.

imperatív udržateľnosti, a to nielen výroby, spotreby, populácie či zamestnanosti, ale predovšetkým ich predpokladov v sociálnej, politickej a environmentálnej rovine.

Životné stratégie. O udržateľnosti a stabilite ekonomicko-politického systému v konkrétnom ekosystéme rozhodujú z dlhodobého hľadiska spôsoby, akými sa jednotlivé spoločnosti vyrovnávajú s nerovnováhou medzi rastúcou spotrebou a konečnosťou zdrojov, ktoré môže poskytnúť konkrétne územie. Tieto spôsoby označujem ako životné stratégie. Za najzákladnejšiu, evolučne vzniknutú životnú stratégiu, ktorá je vlastná všetkým ľudským spoločenstvám, považujem stratégiu produkcie a kumulovania nadprodukcie, ako ju vo svojej koncepcii identifikoval I. Dubnička (Dubnička 2007a, 13). Pri hľadaní možností aplikácie tejto stratégie ľudstvo vo svojich dejinách vyvinulo v závislosti od konkrétnych možností viaceru stratégií – stratégiu obmedzovania populačného rastu, stratégiu územnej expanzie, obchod ako spôsob získavania zdrojov nedostupných na danom území, stratégiu zefektívňovania využívania dostupných zdrojov, stratégiu kontroly spotreby, stratégiu založenú na schopnosti učiť sa z chýb a hypotetickú možnosť expanzie do vesmíru ako pokračovanie stratégie územnej expanzie.¹² Všetky majú nielen environmentálne, ale aj sociálne a politické dôsledky, ktoré zasa spätne ovplyvňujú životné prostredie. Sociálno-politické krízy, na štúdium ktorých sa tradične sústreďujú politické myslenie, vznikajú podľa environmentalizmu ako dôsledok pokračujúceho rastu ľudskej populácie. Ten je na jednej strane spojený s rastom spotrebných nárokov a na druhej strane s prehľbovaním príjmovej nerovnosti, resp. nerovnosti v prístupe k zdrojom. Stabilita globálnej priemyselnej civilizácie je tak ohrozovaná nielen prehľbovaním environmentálnych, ale aj sociálno-politických krízových fenoménov, pričom tieto procesy sú komplementárne a vzájomne sa umocňujú.¹³

Neadekvátnosť environmentálnej etiky. Značná časť environmentálneho myslenia sa však sústreďuje na morálnu reflexiu globálnej environmentálnej krízy. Vzhľadom na pokračujúcu devastáciu životného prostredia si však treba položiť otázku, či environmentálna etika predstavuje adekvátny nástroj na prekonanie globálnej environmentálnej krízy, a to predovšetkým s ohľadom na časovú tieseň, s ktorou je globálna environmentálna kríza spätá. Už v environmentálnych etických koncepciách A. Naessa (1996) a H. Jonasa (1997) sa totiž objavuje poznanie, že vzhľadom na závažnosť zmien potrebných na odvrátenie globálneho ekologického kolapsu a krátkosť času, ktorý má civilizácia na takýto obrat k dispozícii, je potrebné uvažovať o vynútiteľnosti environmentálnej zodpovednosti predovšetkým v rovine politického a právneho donútenia. Ako totiž pripomína J. Šmajš, etika je reflexiou a kritikou morálky, ktorá vzniká zo skúseností hromadených celými generáciami. Ide o spontánne, často intuitívne konštituované pravidlá. Navyše, morálka „účinne pôsobí predovšetkým ako neverbalizovaná a nezapísaná“ (Šmajš 2013, 811), teda ako súčasť tradície, v ktorej je jednotlivec socializovaný. I. Dubnička presvedčivo dokazuje, že morálka vždy legitimizuje práve dominujúcu životnú stratégiu (Dubnička 2007b).

¹² Charakteristické znaky jednotlivých životných stratégií analyzujem in (Sťahel 2016c, 117-142).

¹³ K tomu viac in (Sťahel 2016a).

Etika potom voči nej v lepšom prípade vystupuje neraz ako teória, ktorá odporuje realite živote. Závažnejšie však je, že etické argumenty sú schopné ovplyvniť každodenné konanie len malej časti populácie, najmä ak sú tieto argumenty v rozpore so základnými imperatívmi ekonomicko-politického systému, resp. so spôsobom, akým si väčšina obyvateľstva zabezpečuje každodenné potreby – vodu, stravu, ošatenie a bývanie. Slovom I. Dubničku: „Morálne imperatívy nezachvacujú dav“ (Dubnička 2007a, 399), obzvlášť nie vtedy, ak je značná časť populácie prostredníctvom globálnych masmédií roky vystavená masívnej indoktrinácii ideológiami rastu, industrializmu a konzumerizmu.¹⁴ Takému tlaku možno len ťažko čeliť morálnymi argumentmi. Na zvládnutie globálnej environmentálnej krízy je však potrebné, aby svoje konanie, spotrebné návyky, spôsob života a konzumné očakávania radikálne a predovšetkým rýchlo zmenila prevažná časť svetovej populácie. Aj preto treba environmentálnu zodpovednosť chápať skôr ako politickú a právnu než ako morálnu a etickú kategóriu.¹⁵ A to napriek tomu, že, ako píše J. Šmajš, má súčasné právo „tendenciu podriaďovať sa kapitálu, vymyká sa kedysi účinnej kontrole ‚všekompetentnej‘ morálky a stáva sa ‚ideológiou‘. Ako regulatív, ktorý by mal podliehať morálke, nevyhnutne preto zlyháva vo svojej funkcii. Ako právne prípustné konanie totiž schvaľuje to, čo poškodzuje ľudskú budúcnosť – *rabovanie zákonmi nechránenej Zeme*“ (Šmajš 2015, 751). V kríze teda nie je iba morálka, ale aj právo. Inak povedané, právo viac ako život a jeho predpoklady ochraňuje záujmy korporácií či umožňuje komodifikáciu a komercionalizáciu základných zložiek životného prostredia.¹⁶ Aj súčasné právo je teda pod značným vplyvom ideológií rastu, industrializmu a konzumerizmu.¹⁷

Filozofické východiská environmentalizmu v novovekom politickom myslení. Súčasnú predstavu o morálke, politike i práve sa však v mnohom ešte vždy opierajú o novoveké ekonomicko-politické koncepty. Niektoré z nich môžu byť stále užitočné pri popise i analýze súčasnej krízovej situácie i pri hľadaní možných ciest jej prekonania

---

¹⁴ K tejto problematike viac in (Sťahel 2016d).

¹⁵ Environmentálna etika má síce významné miesto v zdôvodňovaní noriem environmentálneho práva, ale je rovnako málo účinná v procese vynucovania dodržiavania týchto noriem ako etické koncepty zdôvodňujúce ľudskoprávne normy. Ak zlyháva eticky zdôvodnený ľudskoprávny diskurz, ktorý sa sústreďuje na aktuálne medziľudské vzťahy, je len veľmi málo pravdepodobné, že by mohlo byť úspešné etické zdôvodnenie environmentálneho diskurzu, ktoré sa zameriava prevažne na vzťahy budúcich generácií a životného prostredia.

¹⁶ Ukazuje sa, že inštitucionalizovanie ochrany životného prostredia napr. vo forme ministerstiev životného prostredia či agentúr na ochranu životného prostredia viedlo skôr k vytvoreniu legitimizačnej procedúry ďalšej exploatácie životného prostredia než k reálnej zmene paradigmy vzťahu spoločnosti k životnému prostrediu. Vždy sa nájde spôsob, ako udeliť výnimku na ťažbu v chránenom území alebo povolenie na výstavbu hotela a osvetlenej a ozvučenej zjazdovky v národnom parku či používanie vody z plesa v národnom parku na umelé zasnežovanie tej istej zjazdovky. Keďže je takéto konanie odobrené legislatívou a povolením od príslušného orgánu verejnej moci, nemožno voči nemu namietat, aj keď fakticky spochybňuje zmysel existencie národného parku.

¹⁷ Nie je celkom jasné, či by túto situáciu mohlo zmeniť hlbšie zakotvenie právnych a politických systémov v evolučnej ontológii, ako to navrhuje J. Šmajš (2011), a nakoľko sa takáto zmena vôbec dá uskutočniť, a ak, tak a v akom časovom horizonte.

a dokonca v nich možno identifikovať aj niektoré zo základných premís environmentalizmu.

Za anticipátora základných premís environmentalizmu možno považovať predovšetkým Montesquieua, ktorý už pri vymedzení toho, čo myslí *Duchom zákonov*, zdôrazňuje, že zákony „musia zodpovedať fyzickej povahe krajiny; studenému, horúcemu alebo miernemu podnebiu; kvalite pôdy, jej polohe a rozlohe; spôsobu života národov roľníckych, loveckých alebo pastierskych: musia súvisieť so stupňom slobody, ktorú chce štátne zriadenie pripustiť; s náboženstvom obyvateľstva, s ich sklonmi, bohatstvom, počtom, obchodnými stykmi, mravmi, spôsobmi“ (Montesquieu 1989, 116). Inými slovami, zákony síce majú upravovať vzťahy medzi ľuďmi, ale tieto vzťahy sú determinované prírodnými podmienkami, ako sú kvalita a rozloha pôdy, podnebie a počet obyvateľov. Politická filozofia však tieto fenomény až do nedávnej minulosti hlbšie nereflektovala. V 19. a 20. storočí skôr prevládlo presvedčenie, že všetky tieto determinanty odstránil alebo v krátkej budúcnosti odstráni technologický rozvoj. Tomu sa síce podarilo vytvoriť globálnu priemyselnú civilizáciu, ale zároveň aj globálnu environmentálnu krízu, ktorej dôsledkom je aj to, že mnohé z premís politického myslenia 19. a 20. storočia sa v 21. storočí ukazujú ako nepoužiteľné či dokonca kontraproduktívne. Montesquieu a väčšina ostatných politických mysliteľov novoveku totiž nepočítali s tým, že prírodné podmienky, ako sú podnebie alebo kvalita pôdy, sa môžu meniť, a to aj v dôsledku ľudských aktivít. Vychádzajúc však z jeho argumentácie možno dôjsť k záveru, že ak sa menia prírodné determinanty, prípadne rastie alebo klesá počet obyvateľov, mali by sa meniť aj zákony a napokon možno aj politické zriadenie. Zatiaľ však možno pozorovať skôr úpornú snahu zachovať *status quo*, a to napriek dramatickým zmenám životného prostredia, rastu populácie a ubúdaniu pôdy i poklesu jej kvality.

Zároveň však treba zdôrazniť, že novoveká politická filozofia vytvorila koncepty, ktoré umožnili zdôvodniť politické usporiadanie poskytujúce nielen bezpečnosť, ale aj práva a slobody. Mám na mysli predovšetkým Montesquieuov koncept ústavne obmedzenej vlády a kontroly moci (aj keď iba politickej moci) a Rousseauov koncept suverenity ľudu a neodňateľných ľudských práv. Tieto koncepty vznikli v rámci filozofickej reflexie dobovej krízy ekonomicko-politického systému raného novoveku, podľa mňa však nestratili svoju explanačnú ani legitimitačnú silu. Relevantné pre reflexiu krízy súčasného ekonomicko-politického systému z hľadiska environmentalizmu sú okrem konceptov občianskych a ľudských práv predovšetkým koncepty prirodzeného stavu a spoločenskej zmluvy.

Koncept univerzálnych ľudských práv. Environmentalizmus poukazuje na súvislosť konceptu ľudských práv s kondíciou a možnosťami prírody a krajiny, kde sa zápasy o ľudské práva a slobody odohrávajú. Vychádza pritom z tvrdenia, že kríza globálnej priemyselnej civilizácie primárne ohrozuje práve ľudské práva a slobody. V súčasnej kríze totiž nie je ohrozené iba biologické prežitie človeka ako živočíšneho druhu, ale aj zachovanie civilizácie, pričom za zachovanie civilizácie považujem nielen udržanie dosiahnutej úrovne vedeckého a technického poznania, ale aj prinajmenšom súčasnej úrovne uznania a reálnej dostupnosti ľudských práv a slobôd. Ak je totiž základným ľudským právom právo na život, musia byť predmetom politického myslenia aj predpoklady života,

a to nielen sociálne, ale aj environmentálne predpoklady, medzi ktoré patrí prinajmenšom dýchateľný vzduch, pitná voda a potrava. Globálna environmentálna kríza však ohrozuje práve dostupnosť týchto predpokladov, čo zo zodpovednosti za životné prostredie robí fundamentálnu otázku politického a právneho myslenia. Nová perspektíva, ktorú filozofickej reflexii otvára globálna environmentálna kríza, však poukazuje na potrebu redefinovať koncept ľudských práv, teda rozšíriť jeho význam práve o environmentálne predpoklady realizácie ľudských práv a súčasne o environmentálnu zodpovednosť.¹⁸ Zároveň však treba opustiť pôvodnú prirodzenoprávnu argumentáciu v zdôvodnení pôvodu ľudských práv a nahradiť ju napr. konceptom uznania Axela Honnetha (1997). Honneth chápe ľudské práva ako výsledok reálnych historických zápasov, ako výsledok vzájomného uznania ľudských bytostí, teda „ako tie nároky, ktoré si ľudské subjekty vzájomne priznávajú, aby im bol zaručený život, ktorý zodpovedá nevyhnutným podmienkam ‚dôstojnosti‘ alebo úcty, a ústredné je pritom hľadisko, že k minimálnym požiadavkám voči morálke spoločenského spolužitia patrí všeobecná možnosť ľudskej existencie“ (Honneth 2008, 101). Práve tento koncept umožňuje, aby sa s každým právom spájala aj konkrétna povinnosť pre toho, kto sa tohto práva domáha, prinajmenšom povinnosť priznať rovnaké práva, akých sa subjekt dožaduje pre seba, aj všetkým ostatným.¹⁹

Koncept prirodzeného stavu. Druhým konceptom, na ktorý môže environmentalizmus nadviazať, je koncept prirodzeného stavu, nie však v jeho pôvodnom význame ahistorickej fikcie. Za pozoruhodné považujem predovšetkým Rousseauovo chápanie prirodzeného stavu. Rousseau si však uvedomuje, že prirodzený stav, teda v jeho chápaní stav málopočetnej ľudskej populácie, a tým aj dostatku zdrojov, je neudržateľný už len z dôvodu rastu populácie. „Tento prvotný stav sa teda nemôže udržať a aby ľudský rod ne zahynul, musí zmeniť svoj spôsob života“ (Rousseau 2010, 37). Prirodzený stav možno v súčasnosti chápať ako obdobie vo vývoji ľudstva, ktoré sa končí globálnou environmentálnou krízou, resp. prechodom z geologicko-klimatickej éry holocénu do éry antropocénu. Prirodzený stav by tak bol obdobím, v ktorom sa priaznivé životné prostredie považuje za samozrejmosť, takže ho netreba filozoficky reflektovať a právne chrániť. Pri reflexii súčasnej situácie ľudstva potom možno opäť konštatovať, že tento prvotný stav sa nemôže udržať a aby ľudský rod ne zahynul, musí zmeniť svoj spôsob života.

Z dnešnej perspektívy tak prirodzený stav možno považovať za situáciu, v ktorej pri úvahe o princípoch usporiadania politickej spoločnosti možno dostatok pôdy, pitnej vody, dýchateľného vzduchu a dlhodobu stabilných klimatických pomerov považovať za samozrejmosť. Prirodzený stav umožňoval spontánny vývoj ľudstva, teda extenzívny rozvoj techniky, veľkosti ľudských sídel i rozsahu využívania prírodných zdrojov, vrátane transformácie krajiny na agrárne alebo urbanizované oblasti. Vplyvom globálne rozšíreného industrializmu a urbanizmu sa samozrejmosť dostupnosti týchto aspektov environmentálnej bezpečnosti stratila. Súčasná globálna environmentálna kríza ukazuje, že životná stratégia

---

¹⁸ K tomu viac in (Sťahel 2015).

¹⁹ K tomu viac in (Sťahel 2016b).

postavená na imperatívne rastu naráža na svoje limity. Je zjavné, že schopnosť planetárneho ekosystému naďalej zabezpečovať reprodukciu predpokladov existencie ľudstva i globálnej industriálnej civilizácie je vážne ohrozená. Inými slovami, spontánne vzniknutý spoločenský alebo trhový poriadok²⁰ sa ukazuje ako sebadeštruktívny chaos, ktorý je dlhodobu neudržateľný. To možno interpretovať tak, že ľudstvo vystúpilo z prirodzeného stavu stabilnej klímy a dostatku prírodných zdrojov a vstúpilo do spoločenského stavu, v ktorom musí byť ochrana vody, pôdy, ovzdušia a klímy legislatívne či dokonca ústavné zakotvená, a tým politicky nielen tematizovaná, ale aj organizovaná.

Koncept spoločenskej zmluvy. To vedie k tretiemu, pôvodne novovekému konceptu, ktorý je podľa mňa relevantný aj v súčasnej situácii, a tým je koncept spoločenskej zmluvy. Je stále aktuálny tak na úrovni teritoriálneho štátu, kde sa on opiera princíp ústavnosti, ako na medzištátnej, resp. nadštátnej úrovni, kde sa on opierajú medzištátne zmluvy, ktoré fakticky vytvárajú novú právnu realitu. Vzhľadom na povahu hrozieb, ktorým súčasné ľudstvo čelí, stojí environmentalizmus pred výzvou preskúmať možnosti koncipovania environmentálnej spoločenskej zmluvy, ktorá by umožnila zakomponovať do vnútroštátnych, medzištátnych i nadštátnych inštitúcií environmentálne predpoklady a limity ich existencie.

Aj v tomto prípade sa možno inšpirovať v Rousseauovom koncepte spoločenskej zmluvy. Hlásí sa k nemu aj U. Beck, keď poukazuje na problém prehlbovania sociálnej nerovnosti vo veku klimatickej zmeny (Beck 2010, 173) alebo keď s odvolaním sa na Rousseauovo vysvetlenie spôsobu, ktorým „môžu ľudia, pokiaľ chcú prekonať prirodzený stav, dospieť prostredníctvom spoločenskej zmluvy k slobode a k identite v pospolitosti“ (Beck 2015, 80), reflektuje krízu eura a európskej integrácie. Napriek tomu, že Rousseau bol teoretikom usporiadania malého spoločenstva, je podľa Becka uňho možné hľadať inšpiráciu pre obsah a spôsob presadenia transnacionálnej spoločenskej zmluvy. „Na počiatku 21. storočia teraz pred nami vyvstáva úloha prekonať národný stav a dospieť k európskej spoločenskej zmluve“ (tamže), pretože súčasné globálne hrozby a riziká už podľa Becka nie je možné riešiť na úrovni národného štátu.

Jedným z príkladov relevancie zmluvného princípu je *Parížska klimatická dohoda* (UN 2015), rovnako však aj snahy o uzavretie obchodných a investičných dohôd. Tie svojimi dôsledkami týkajúcimi sa povahy a dosahu politickej moci teritoriálnych štátov majú v podstate charakter novej spoločenskej zmluvy a fakticky znamenajú aj opustenie keynesiánsko-vestfálskeho rámca,²¹ ale s ním aj tej obmedzenej miery vplyvu demokratického zastúpenia a demokratickej kontroly, ktorú tento rámec poskytoval. Na rozdiel od *Parížskej klimatickej dohody*, ktorej plnenie je postavené iba na dobrovoľnosti, však ob-

---

²⁰ Spontánne vzniknutý poriadok je jedným z kľúčových pojmov neoliberalizmu F. A. Hayeka. Pozri (Hayek 1998, 45-52; 233-244).

²¹ K charakteristike keynesiánsko-vestfálskeho rámca teórie i praxe politiky teritoriálneho štátu pozri (Frazer 2007). U. Beck v tejto súvislosti používa pojem metodologický nacionalizmus, ktorý je protikladom metodologického kozmopolitizmu. K problémom moderného kozmopolitizmu pozri (Lysoňková 2015).

chodné a investičné dohody zakotvujú aj procedúry vymáhania záväzkov, ktoré z nich vyplývajú napríklad vo forme arbitrážnych súdov. Ak však majú byť zmluvy zamerané na riešenie globálnych environmentálnych a sociálnych rizík účinné, bude potrebné rozpracovať aj argumenty zdôvodňujúce a legitimizujúce procedúry ich vymáhania.

Záver. V súčasnej kríze sa ukazuje, že doterajší spôsob života ľudstva je naďalej neudržateľný. Filozofická reflexia fenoménu tejto krízy a jej príčin zasa ukazuje, že za príčiny krízy treba považovať aj filozofické koncepty zdôvodňujúce inštitúcie a imperatívy priemyselnej civilizácie, pretože väčšina z nich počíta so samozrejmosťou rastu a zdrojov, ktoré sú na to potrebné. Takto koncipované politické, sociálne i štátne inštitúcie však dokážu svoje úlohy plniť iba v spoločnosti prebytku, resp. dostatku zdrojov, ktoré umožňujú pokračovanie rastu. Zdá sa však, že obdobie dostatku zdrojov, ktoré umožňovalo nadprodukciu a dlhodobý rast, sa končí.

Filozofia adekvátne rizikám a hrozbám, ktoré pre civilizáciu predstavuje antropocén, musí byť teda filozofiou politickou a zároveň filozofiou environmentálnou. Globálny charakter environmentálnych i sociálnych hrozieb antropocénu zároveň znamená, že úvahy o vhodnom politickom, právnom a inštitucionálnom rámci industriálnej spoločnosti musia prekročiť rámec teritoriálneho štátu. Politická filozofia relevantná v 21. storočí musí reflektovať environmentálne predpoklady a limity existencie a formy ekonomicko-politického systému a zároveň brať do úvahy, že akékoľvek ekonomické i sociálne aktivity majú vplyv na kvalitu a udržateľnosť životného prostredia, čo znamená, že do kalkulu možných následkov akejkoľvek zamýšľanej politiky musia byť zahrnuté nielen ekonomické a sociálne, ale aj jej environmentálne náklady a dôsledky.

Z filozofického hľadiska je totiž antropocén situáciou, v ktorej už ľudstvo nemôže brať pre existenciu civilizácie priaznivé životné prostredie ako samozrejmosť, ako prirodzený stav, ale musí prevziať zodpovednosť za planetárne životné prostredie, musí sa aktívne snažiť o jeho udržanie. Ľudstvo teda aj v dôsledku svojich aktivít dosiahlo stav dospelosti, čo znamená, že musí opustiť vek bezstarostnosti a prevziať zodpovednosť za dôsledky všetkých svojich aktivít, niest' zodpovednosť za budúcnosť svojho druhu i života na Zemi vôbec.

Literatúra

- BECK, U. (2010): Remapping social inequalities in an age of climate change: for a cosmopolitan renewal of sociology. *Global Networks*, 10 (2), 165-181.
- BECK, U. (2015): *Německá Evropa: Nové mocenské krajiny ve znamení krize*. Preł. A. Bakešová. Praha: Filosofia.
- BIVONA, R. (2016): It's Time to Replace the Estate Tax With a Progressive Inheritance Tax [online]. Dostupné na: <http://www.truth-out.org/opinion/item/37761-it-s-time-to-replace-the-estate-tax-with-a-progressive-inheritance-tax> (27. 9. 2016).
- DUBNIČKA, I. (2007a): *Kultúra a environmentálna kríza*. Nitra: UKF v Nitre.
- DUBNIČKA, I. (2007b): *Mravy, šelmy a vegetariáni*. Nitra: UKF v Nitre.
- FRASER, N. (2007): *Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Preł. M. Brabec, A. Kubečka, Z. Kubišová, Z. Uhde, O. Vochoč. Praha: Filosofia.

- HAYEK, F. A. (1998): *Právo, zákonodarství a sloboda. Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie*. Přel. T. Ježek. Praha: Academia.
- HOHOŠ, L. (2016): Filozofia dejín bez historickej nevyhnutnosti (?). *Filozofia*, 71 (3), 186-196.
- HONNETH, A. (1997): Integrita a zneuznání. Základní motivy morálky uznání. *Filosofický časopis*, 46 (2), 297-309.
- HONNETH, A. (2008): Univerzalizmus jako morální past? Podmínky a meze politiky lidských práv. In: Hrubec, M. (ed.): *Interkulturní dialog o lidských právech. Západní, islámské a konfuciánské perspektivy*. Přel. M. Pullmann. Praha: Filosofia, 83-112.
- JASPERS, K. (2016): *Atomová bomba a budoucnost lidstva. Politické vědomí v naší době*. Přel. M. Váňa. Praha: Academia.
- JONAS, H. (1997): *Princip odpovědnosti. Pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Přel. B. Horyna a Z. Bígl. Praha: OIKOYMENH.
- KUČÍREK, J. (1998): Politika a ideológia environmentalizmu. *Civitas – časopis pre politické a sociálne vedy*, 4 (14), 2-4.
- KUČÍREK, J. (2008): *Ekofilozofia včera, dnes a zajtra*. Nitra: UKF v Nitre.
- LYSONKOVÁ, M. (2015): Pluralitní svět států a vize globální jednoty. Ke Kantově a Habermasově verzi kosmopolitismu. *Filozofia*, 70 (2), 81-93.
- MONTESQUIEU, Ch. (1989): *Duch zákonov*. Prel. M. Puškárová. Bratislava: Tatran.
- NAESS, A. (1996): *Ekologie, pospolitost a životní styl. Náčrt ekologie*. Přel. J. Hrubý. Tulčík: Abies.
- NOVOSÁD, F. (2013): O čom sú dejiny sociálnych a politických teórií. In: Novosád, F. – Smreková, D. (eds.): *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: KALLIGRAM, 11-19.
- OXFAM (2016): *62 people own the same as half the world, reveals Oxfam Davos report* [online]. Dostupné na: <https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2016-01-18/62-people-own-same-half-world-reveals-oxfam-davos-report> (18. 1. 2016).
- OXFAM (2017): *Just 8 men own same wealth as half the world* [online]. Dostupné na: <https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2017-01-16/just-8-men-own-same-wealth-half-world> (16. 1. 2017).
- PATOČKA, J. (1996): Nadcivilizace a její vnitřní konflikt. In: *Péče o duši I. Sebrané spisy*. Svazek 1. Praha: OIKOYMENH, 243-302.
- ROUSSEAU, J.-J. (2010): *O spoločenskej zmluve*. Prel. M. Marcelli. Bratislava: KALLIGRAM.
- STEFFEN, W. et al. (2011): The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship. In: *AMBIO*, November, 40 (7), 739-761.
- STEFFEN, W. et al. (2015): Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. In: *Science*, 13 February, 347 (6223).
- SŤAHEL, R. (2015): Environmentálna zodpovednosť a environmentálna bezpečnosť. *Filozofia*, 70 (1), 1-12.
- SŤAHEL, R. (2016a): Environmental Crisis and Political Revolutions. In: Arnasson, J. P. – Hrubec, M. (eds.): *Social Transformations and Revolutions: Reflections and Analyses*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 99-120.
- SŤAHEL, R. (2016b): K rozporu v zdôvodnení charakteru a pôvodu ľudských práv. In: Javorská, A. – Kocinová, L. – Wagnerová, S. (eds.): *(Meta)filozofia – prax: zborník vedeckých príspevkov*. Bratislava: SAV, 273-279.
- SŤAHEL, R. (2016c): Filozofia environmentálnej krízy globálnej priemyselnej civilizácie. In: Suša, O. – Sťahel, R.: *Environmentálna devastácia a sociálna deštrukcia*. Praha: Filosofia, 97-225.
- SŤAHEL, R. (2016d): Climate Change and Social Conflicts. DOI 10.1163/15691497-12341403. *Perspectives on Global Development and Technology*, 15 (5), 480-496.
- ŠMAJS, J. (2011): *Potrebujeme filozofii prežiť? Úvahy o prírode, kultúre, ekonomice, práci, poznání a popularizaci vědy*. Brno: Doplněk – Masarikova univerzita.
- ŠMAJS, J. (2013): Proč etika nestačí. *Filosofický časopis*, 61 (6), 803-826.
- ŠMAJS, J. (2015): Příroda – nový subjekt morálky a práva? *Filosofický časopis*, 63 (5), 749-756.

UN (2015): *Framework Convention on Climate Change (Adoption of the Paris Agreement)* [online].
Dostupné na: <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/109r01.pdf>.

Text vznikol ako čiastkový výsledok vedeckého projektu VEGA č. 1/0460/15 *Filozofické fundamenty environmentálneho myslenia a jeho etické, politické, právne a spoločenské konzekvencie* riešeného na Katedre filozofie FF UKF v Nitre.

Richard Sťahel
Katedra filozofie FF UKF v Nitre
Hodžova 1
949 74 Nitra
Slovenská republika
e-mail: rstahel@ukf.sk